

Van de Werfhorst, H. (red.) (2015). Een kloof van alle tijden. Verschillen tussen lager en hoger opgeleiden in werk, cultuur en politiek. Amsterdam: Amsterdam University Press

Mark Elchardus\*<sup>1</sup>

*Gescheiden werelden* van Bovens, Dekker en Tiemeijer (2014), *Vershil in Nederland* onder redactie van Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2014) en nu *Een kloof van alle tijden* onder redactie van Herman van de Werfhorst (2015), volgden elkaar snel op. Zij wijzen op de grote belangstelling, vooral in Nederland, voor verschillen en ongelijkheden tussen onderwijsgroepen.

We weten inmiddels hoe diep de kloof tussen laag- en hooggeschoolden is. In vergelijking met de hooggeschoolden leven de laaggeschoolden minder lang en veel minder lang in goede gezondheid. Zij hebben slechtere tanden, lijden meer pijn, hebben meer chronische aandoeningen en meer psychische problemen. Zij hebben een lagere werkzaamheid, zijn minder gelukkig met hun werk, vaker en langer werkloos, hebben meer arbeidsongevallen enzovoort. Die en vele andere verschillen en ongelijkheden worden in grote mate van generatie op generatie gereproduceerd. Het opeenstapelen van materiële en culturele verschillen, de grote sociale afstand, de groeiende politieke kloof tussen onderwijsgroepen en de bestendinging over generaties van al die verschillen, maken dat we weer in een *standenmaatschappij*, een onderwijsstandenmaatschappij leven. Men zou verwachten dat sociologen zich dan buigen over de vraag: hoe kunnen we deze standenmaatschappij openbreken? Bij de presentatie van een rapport over verschillen naar onderwijs in 2012 (De Groof *et al.*, 2012) kreeg ik echter meteen een aanwijzing dat andere vragen voorrang zouden krijgen. De meeste journalisten vroegen zich niet af wat dat nu betekent, zo'n standenmaatschappij, wel: "hoe nieuw is dat eigenlijk"? Die vraag staat ook centraal in *Een kloof van alle tijden*.

Een verdomd moeilijke vraag is het. Ten eerste omdat er niet zo veel tijdreeksen zijn die toelaten ze betrouwbaar te beantwoorden. In het opsporen en gebruiken van dergelijke gegevens leveren de auteurs van *Een kloof van alle tijden* buitengewoon verdienstelijk werk. Een moeilijke vraag ook omdat een universitair diploma waarschijnlijk niet hetzelfde betekent wanneer minder dan 1% van de bevolking hooggeleerd is (bv. België in 1947), dan wanneer een derde van de bevolking dat is (België in 2009). In *Een kloof van alle tijden* wordt gewerkt met vaste onderwijsgroepen of

\* mark.elchardus@vub.ac.be

<sup>1</sup> Em. Prof. Vrije Universiteit Brussel

diplomaniveaus. Niet, bijvoorbeeld, met verschillen tussen de 20% laagst opgeleiden en de rest van de bevolking. Zo'n proportionele benadering vangt het probleem van een over de tijd veranderende samenstelling van de groepen laag- en hogeschoolden toch minstens gedeeltelijk op. Een nog groter probleem is de mate waarin de data terug gaan in de tijd. Eigenlijk begon de onderwijsexpansie, aanvankelijk schuchter, al meteen na de Tweede Wereldoorlog en was ze heel intens in de jaren zestig. Idealiter zouden de tijdreeksen tot voor 1960 moeten terug gaan. Dat is zelden het geval. Naast het voorwoord telt het boek tien hoofdstukken. Zes daarvan onderzoeken de evolutie van verschillen tussen onderzoeksgroepen over de tijd. De vier andere houden slechts heel onrechtstreeks verband met de kernthematiek van de bundel. De langste reeks gaat terug tot 1971, de minst lange tot 1987. Waarschijnlijk is dat onvoldoende om de volledige effecten van de onderwijsexpansie en van de verschuiving naar een economie van diensten en kennis te vatten. Toch is het een belangrijke en zeer welgekomen verbreding van het empirische perspectief van dit soort onderzoek.

Dat onderzoek bood in het verleden een gemêleerd beeld: sommige indicatoren toonden een groeiende kloof, andere stabiliteit van het verschil, zelden of nooit een afname. Dat geldt ook voor dit boek. Paul de Beer vindt dat de verschillen in werkzaamheid tussen laag- en hogeschoolden stabiel zijn sinds 1975. Herman van de Werfhorst bekijkt inkomensverschillen over de periode 1987 tot 2003 en stelt vast dat de kloof tussen laag- en hogeschoolden toeneemt. Marloes de Lange, Maurice Gesthuizen en Maarten Wolbers kijken naar de mate waarin laag- en hogeschoolde schoolverlaters in flexwerk zitten. Laaggeschoolde schoolverlaters zijn meer op dat soort werk aangewezen en dat verschil tussen de opleidingsgroepen neemt over de tijd (sterk) toe. Inneke Nagel onderzoekt cultuurparticipatie. Zij vindt voor wat zij 'hoge cultuur' noemt wat fluctuaties over de tijd, maar globaal genomen stabiliteit van het verschil tussen laag- en hogeschoolden. Opmerkelijk is dat de laaggeschoolden ook minder participeren aan de zogeheten 'populaire cultuur'. De participatie aan die cultuur is over de beschouwde periode (1979-2007) toegenomen, maar ook het verschil tussen de laaggeschoolden en de hogeschoolden voor dat soort cultuurparticipatie nam toe. De kloof in populaire cultuurparticipatie is nu nagenoeg even groot als die in de participatie aan hoge cultuur. Armèn Hakverdian, Wouter van der Berg en Catherine de Vries kijken naar politieke betrokkenheid over de periode 1971 tot 2010. Zij stellen voor een reeks indicatoren een stabiliteit van de verschillen vast en een afname van het verschil in politieke interesse. Bram Lancee, Maurice Gesthuizen en Herman van Werfhorst onderzoeken opvattingen over gelijkheid. Zij besluiten dat de verschillen in voorkeur voor gelijkheid tussen de onderwijsgroepen stabiel zijn gebleven tussen 1975 en 2008.

Dus, toename van de verschillen in inkomen, in de mate van flexwerk en in populaire cultuurparticipatie, stabiliteit van verschillen in werkzaamheid, opvattingen over gelijkheid, verschillende indicatoren van politieke betrokkenheid en participatie aan 'hogere' cultuur; afname van de verschillen in politieke interesse (volgens de auteurs dankzij het populisme). Een dominante trend valt daar eigenlijk niet in te onderken-

nen. Het is dan ook verbazend dat deze bundel als titel kordaat *Een kloof van alle tijden* meekreeg, zonder nuancerend vraagteken. In de inleiding besluit Herman van de Werfhorst, vooruitblikkend op het boek, "(...) dat de verschillen tussen hoger- en lageropgeleiden van alle tijden zijn" (p. 25). Maar dat is nu net wat niet uit de bijdragen aan dit boek kan worden besloten, toch niet in de zin die centraal staat in dit boek, met name dat de verschillen stabiel zouden zijn. Zelfs binnen een tijdsspanne die te kort is om de gevolgen van de overgang van een laagopgeleide, industriële naar een hoogopgeleide kenniseconomie te onderzoeken, vinden we zowel evidentie voor stabiliteit als voor verbreding van de kloof. Verder zien we ook verschillen tussen landen opduiken. In Nederland was het verschil in werkzaamheidsgraad stabiel; in België werd dat verschil tussen 1961 en 2009 groter. In Nederland is er geen verandering in het verschil in de mate waarin laag- en hoogopgeleiden gaan stemmen. In België nam dat verschil spectaculair toe tussen 1991 en 2003.

We weten dus nog niet in welke mate dit een kloof van alle tijden is en in welke mate en op welke gebieden de verschillen tussen laag- en hoogopgeleiden zich hebben verbreed. Het is ook verre van zeker dat we die vraag ooit empirisch op een echt afdoende en overtuigende wijze zullen kunnen beantwoorden. De vraag is veeleer: wat doen we met de nieuwe standenmaatschappij en de grote ongelijkheden die steeds weer worden waargenomen?

Een concept dat in het boek veelvuldig wordt gebruikt om naar die ongelijkheden te kijken, maar eigenlijk een goed begrip van de nieuwe standenmaatschappij in de weg staat, is *meritocratie*. Dat is een begrip waarmee men vormen van ongelijkheid kan legitimeren, maar waarmee men ze niet kan analyseren. Een statusverwerving wordt meritocratisch geacht - dus verdiend - als ze onafhankelijk is van wat sociologen 'de achtergrond' noemen. Concreet wordt daar meestal mee bedoeld dat de statusverwerving onafhankelijk moet zijn van de beroepssituatie of, wat breder, van de sociaaleconomische status van de ouders (men vindt die definitie in de inleiding van van de Werfhorst, alsook in het hoofdstuk van Lancee, Gesthuizen en van de Werfhorst). Heel snel besluit men dan dat het diploma de merite weerspiegelt. De correspondentie tussen diploma en status wordt dan meritocratisch, verdiend geacht (die positie wordt in de bundel expliciet verdedigd door Wiemer Salverda, p. 55). Gegeven de meeste modellen die in de sociologie worden gebruikt, spreekt men van toenemende *meritocratisering* als het effect van het beroep van de vader op de onderwijsverwerving en de verdere statusverwerving van de kinderen afneemt. Maar wat dan met de invloed van het sociale netwerk van de ouders, van de mediakeuze van de ouders, van de schoolkeuze die zij maken, de tijd die zij investeren in de emotionele en cognitieve ontwikkeling van hun kinderen, de zuiverheid van de lucht in hun woonomgeving en zovele andere factoren die een invloed op de onderwijsverwerving van de kinderen kunnen hebben en waarvan in een aantal gevallen al werd aangetoond dat hun invloed (veel) groter is dan die van de beroepsstatus van de ouders? Men kan al die variaties toch niet beschouwen als merites van het kind. En men kan als socioloog nooit hopen al die variaties onder controle te houden om tot de werkelijke meting van merite door te dringen. Overigens,

wat zou dat dan zijn, die werkelijke merite? Een soort ingeboren bekwaamheid die volkomen onafhankelijk is van de omgeving waarin een kind opgroeit? Het is heel onzeker of zoiets wel bestaat... en als ze bestaat, dienen we ons toch de vraag te stellen of we in een samenleving die *merite* blijkbaar hoog acht, een aangeboren talent als een merite moeten omschrijven. De modderige noties van meritocratie en merite kunnen maar beter worden opgeborgen. Het onderwijspeil dat iemand bereikt is het resultaat van een onontwaaarbaar kluwen van invloeden van gezin, school en omgeving, van persoonlijk talent en inspanning en denkkelijk ook van een portie geluk. We kunnen proberen wat zicht te krijgen op die verschillende invloeden, proberen de kansen gelijkjer te maken en meer kansen te bieden. De resulterende ongelijkheden in onderwijs en naar onderwijs zullen echter nooit alleen een kwestie van persoonlijke merite zijn. Aan die verschillen koppelen wij in deze samenleving grote verschillen in levenskansen. Dat heeft weinig met merite te maken. Of die verschillen nu toe- of afnemen, is voorlopig geen dringende vraag. Die verschillen en ongelijkheden zijn gewoon veel te groot.

---

## Bibliografie

- Bovens, M., Dekker, P. & Tiemeijer, W. (red.) (2014). *Gescheiden werelden. Een verkenning van de sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- De Groof, S. et al. (2012). *Maatschappelijke baten en kosten van onderwijs en leerervaring. Een micro-benadering*. Brussel: Vlaams Ministerie van Onderwijs & Vorming.
- Vrooman, C., Gijsbrechts, M. & Boelhouwer, J. (red.) (2014). *Verschil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.